

Koroğlunun hərbə-zorbaları

“Koroğlu” qəhrəmanlıq dastanıdır. Qəhrəmanlığın da xüsusiyyətlərindən biri hərbə-zorbadır. Ədəbiyyatımızda hərbə-zorbanın çox qədim tarixi var. Hələ şumer ədəbiyyatında hərbə-zorbalıq mühüm yer tutmuşdur, şumerlər hərbə-zorbanı adaman-duqqa adlandırmışlar ki, hər iki söz hazırda dilimizdə işlənir. Ataman güclü, qüvvətli, daqqa isə yekəxana, özündən razı anlamları daşıyır ki, hər iki söz ilkin anlamını və şəklini dilimizdə bu gün də saxlamışdır.

“Koroğlu” dastanı hərbə-zorbalarla çox zəngindir. Bu da ondan irəli gəlir ki, Koroğlu, həqiqətən, aşıq idi, saz çalıb, şeirlər qoşur, hətta səfərlərə belə sazla gedirdi. Misri qılınca əl atmamışdan qabaq o, meydanlarda saz çalıb-oxuyurdu, düşmənlərini sözlə sarsıdırdı. Hərbə-zorba bir şeir şəklində deyil. Onu yalnız məzmununa görə hərbə-zorba adlandırırlar. “Koroğlu” dastanındakı hərbə-zorbalıq hamısı gəraylı və qoşmadır. Adından da göründüyü kimi, hərbə-zorbalarda güc, qüvvət nümayiş etdirilir, qarşı tərəfə sözlə emosional-psixoloji təsir göstərilir, düşmənin canına qorxu salınır.

Dastanın yalnız “Alı kişi” qolunda hərbə-zorba yoxdur, çünki burada ona ehtiyac olmamışdır. Hərbə-zorba yalnız öz yerində deyilməlidir. Koroğlunun Dəli Həsənlə görüşündə beş şeir var ki, onların hamısı hərbə-zorbadır. Onların arasında “Acıqlanma, Dəli Həsən” misrası ilə başlayan beş bəndlik gəraylı hərbə-zorba kimi daha çox maraq doğurur. Koroğlu əvvəlcə istəyir ki, Dəli Həsənlə dava eləməsin. Burada “And içmişəm, bu gün döyüş olmasın” misrası ilə başlayan bir qoşma deyir. Bu səpkili şeirləri arzulama da adlandırlar, çünki şeirin ruhunda bir dava eləməmək arzusu var. Lakin Dəli Həsən elə bilir ki, Koroğlu ondan qorxur. Başının adamlarına üz tutub deyir:

- Ədə, mən də elə bilmişəm ki, bu doğrudan da igiddir, sən demə bu yanşaq gəvəzənin birisi imiş. Tutun, yekə-yekə danışdığına görə atını əlindən alın, özünə də bir-iki vurub yola salın.

Dəli Həsən Koroğlunu düzgün başa düşmür və elə bilir ki, Koroğlu ondan qorxur, ona görə belə deyir. Dəli Həsənin bu sözləri Koroğlunu cuşa gətirir, özündən çıxardır, Misri qılınca çəkib ona bir hərbə-zorba deyir:

**Acıqlanma, Dəli Həsən,
Misri qılınca qataram.
Atılam şəspər kimi,
Bağrın başına bataram.**

**Namərd nədir özün öyə?
Meydanda mərd igid söyə?
Qaçıb çıxar olsan göyə,
Kəmənd tullayıb tutaram.**

Koroğlunun cavan vaxtı idi. Çənlibeldə təzəcə yurd salıb və hələ ki, onu Koroğlu kimi heç kim tanımır. Altındakı Qıratdan, belindəki Misri qılından, içindəki dəli nərdən, qolundakı gücdən heç Dəli Həsənin də xəbəri yoxdur. Onlar ilk dəfə qarşılaşırlar. Koroğlu şeir deyər-deyər Dəli Həsəni süzür, gözləri onu yeyir, hələlik sözlə ona meydan oxuyur, hərbə-zorba gəlir. Bu vaxt Dəli Həsən Koroğlunun gözlərində yarpaq kimi əsir, yesir kimi yazıqlaşır:

**Nə baxırsan kəsür kimi,
Yarpaq necə əsir kimi.
İndi sənin yesir kimi
Qolların daldə çataram.**

**Hayqırıb açsam meydanı,
Su tək axıdaram qanı.
Dəstələyib bəyi, xanı
Qırat döşünə qataram.**

Doğrudur, Dəli Həsən hələ nə Misri qılının, nə də Qıratın nə demək olduğunu bilmir. Koroğlu isə onların adını elə-belə çəkmir. Bununla Dəli Həsənin canına vələvə salır, onda bir qorxu yaradır. Sözsüz ki, bu hərbə-zorba təsirsiz ötüşə bilməzdi. Ona görə son bənddə Koroğlu Dəli Həsə-

nə deyir ki, sənə tutub Hələb bazarında qul kimi sataram:

**Qoç Koroğlu öz karında,
Yalan olmaz ilqarında.
Çəkib Hələb bazarında
Səni qul deyib sataram.**

Burada Koroğlu öz adını da çəkir. Artıq Dəli Həsən üç yeni ad eşidir: Misri qılınca, Qırat və Koroğlu. Bu adlar onu düşündürməyə bilməzdi.

Hərbə-zorba söz döyüşü, söz davasıdır. Ona görə onlar bir qayda olaraq üzübüz, həm də döyüşdən, davadan əvvəl deyilir. Məsələn, Koroğlu Eyvazi Təkə-Türkməndən gətirərkən Ərəb Reyhan onun yolunu kəsir. Koroğlu Qıratı dərədən hoppandırır və sonra üzünü Ərəb Reyhana tutub deyir:

**Girram meydana ər kimi,
Durrəm qabaqda nər kimi.
Düşməni boylanar xərkimi,
Qaçırtmaz meydandan məni.**

**Koroğluyam, budu düzü,
Comərdin sərt olar üzü.
Müxənnətin tənə sözü
Qaçırtmaz meydandan məni.**

Məsələ bundadır ki, Dəli Həsəndən fərqli olaraq Ərəb Reyhan Koroğlunun da, Misri qılının da, Qıratın da adlarını eşitmişdi, çünki bu o vaxt idi ki, artıq Koroğlunun adı, sözü-söhbəti bütün Alosmana yayılmışdı. Onun adı gələndə artıq paşalar, xanlar qorxusundan titrəyirdi. Ona görə də Koroğlunun hərbə-zorbası Ərəb Reyhana daha güclü sarsıdıcı təsir göstərmişdi. Koroğlu özünü comərd, Ərəb Reyhanı müxənnət adlandıraraq, ona sözlə hücum edir, deyir ki, sənə kimi müxənnətin sözü məni meydandan qaçırdı bilməz. Ərəb Reyhan doğrudan da müxənnət idi, yoxsa öz dəstəsiylə tək adamın qabağını kəsməzdi.

Hərbə-zorbalarda məcazlardan, daha çox isə bənzətmə və mübaligələrdən istifadə olunur. Yuxarıdakı hərbə-zorbadə Koroğlu özünü ərə, nərə, Ərəb Reyhanı xərkə (eşşəyə) bənzətmişdir.

Koroğlu ilə Bolu bəyin qarşılaşdığı səhnədə də gözəl hərbə-zorbalıq var:

**Koroğluyam, gedikləri busaram,
Qancırğadan qanlı başlar asaram.
Bolu bəy, sənə bir qılınca basaram,
Bağrsağın cəmdəyinə dolansın.**

Koroğlu bu şeiri deyəndən sonra şeşpərlə Qəcər Alını o dünyaya göndərir və bunu gören Bolu bəy Koroğlunun ayaqlarına düşür. Əslində Bolu bəy Koroğlunun üstünə gedəndə özündən çox Qəcər Alıya güvənirdi. Koroğlu burada hərbə-zorbaya gözəl nümunə olan bir gəraylı söyləyir:

**Gözlərinə kül qoyaram,
Ovucuna pul qoyaram.
Nişanlı dul qoyaram
Bolu, mən sənə, mən sənə.**

Bu şeirin həm poetik gözəlliyi, həm bədii tutumu, həm də ondakı yüksək sənətkarlıq göz qabağındadır. Koroğlunun şeirləri yüksək pafosla yoxulsada, onların ruhuna hopmuş gerçəkliyin bədii ifadəsini duymaq o qədər də çətin olmur. Sözlərin seçiminə, misraların biçiminə, gözəllik və onu yaradan ustalığ, sənətkarlıq öz yerində, gələn görək üçüncü

misra bizə nə deyir? Bolu bəy Hasan paşanın qızı Dünya xanımı almaq eşqilə Çənlibelə-Koroğlunun üstünə qoşun çəkmişdi. Koroğlu da üçüncü misrada Nişanlı dul qoyaram deyəndə buna işarə vurmuşdur ki, indi sən mənə əlimdə ölən, nişanlı da dul qalar.

“Hasan paşanın Çənlibelə gəlməyi” qolunda da Koroğlunun çox gözəl, bitkin, bədii cəhətdən olduqca tutumlu, nəinki Hasan paşaya və onun adamlarına, hətta dastanı oxuyan və dinləyən hər kəsə güclü emosional təsir göstərən hərbə-zorbalıq var. Bu qolda hərbə-zorbalıq əvvəlcə adi sözlərlə başlayır, Koroğlu Hasan paşaya, Hasan paşa da Koroğluya adı sözlərlə hərbə-zorba gəlir. Sonra Koroğlu keçir şeirə. Koroğlunun öz hərbə-zorbalıq şeirlə deməkdə iki məqsədi var: 1. Koroğlu yaxşı bilir ki, adı sözlərlə deyilmiş hərbə-zorbalıq emosional təsir gücünü şeirlə deyilmiş hərbə-zorbalıq emosional təsir gücü ilə bir tərəziyə qoymaq olmaz; 2. Koroğlu yaxşı bildirdi ki, Hasan paşanın şairlik istedadı yoxdur və o Koroğlunun şeirlə dediyi hərbə-zorbalıq qarşısında elə ilk kəlmədən susmalı olacaq. Koroğlu öz qələbəsinin təməlini belə qoyurdu. Hasan paşanı qılından əvvəl sözlə susdururdu. Ona görə deyirdi:

**Mən bələdəm sənə cəngi-şəstinə,
Qılınca çəkib girram bu gün qəsdinə.
Hayqırıb meydanda gəlsəm üstünə,
Yetirərəm səni cana, əfəndim.**

Koroğlu bunun ardınca da Hasan paşaya bir neçə hərbə-zorba deyir. Çox maraqlıdır ki, bu hərbə-zorbalıq heç biri söz xətrinə deyilmir. Onlarda bir tərəfdən Koroğlu özünü düşməne yaxşı-yaxşı təqdim edir, gücünü, qüvvəsini, igidliyini, mərdliyini, bir sözlə, kim olduğunu göstərir. Hasan paşanın onu 15 min qoşunla dövrəyə almağının Koroğlunu qətiyyətlə qorxutmadığı bu hərbə-zorbalıqda özünün gözəl və dolğun poetik ifadəsini tapmışdır. Digər tərəfdən, Koroğlu bu hərbə-zorbalıqda düşməni də yaxşı tanıdığını söyləyir. Onların gücünə də, qüvvəsinə də, namərdliyinə də, hiyləgərliyinə də bələd olduğunu konkret poetik detallarla ifadə edir. Bu da düşmənlərə iqləq sarsıdıcı təsir eləyir, çünki qarşı tərəf həm Koroğlunun öz təsvirindən qorxuya düşür, həm də Koroğlunun düşmənin zəif cəhətlərini sadalamağı bu qorxunu daha da gücləndirir.

Koroğlunun bütün hərbə-zorbalıq bir-birindən gözəl poetik nümunələrdir. Bu şeirlər Koroğlunun varlığından, ruhundan süzülüb gəldiyinə görə gözəl alınmışdır. Onların hər biri yüksək sənətkarlıqla düzülüb-qoşulduğundan həm Koroğlunu bir qəhrəman kimi bizim gözümüzə ucaldır, həm də onun düşmənlərinin canlı obrazlarını yaradır. Həm Koroğlunun, həm də onun düşmənləri olan bəylərin, xanların, paşaların, xotkarların xarakterlərinin dolğun, real təsviri baxımından bu hərbə-zorbalıq əvəzsiz poeziya nümunələridir. Bu nadir söz incilərini tək-cə ayrı-ayrı insan xarakterlərinin yox, eyni zamanda bütöv bir dövrün, zamanın güzgüsü adlandırmaq olar.

**İslam Sadiq
Folklor İnstitutu, “Folklor və yazılı
ədəbiyyat” şöbəsinin aparıcı elmi
işçisi, filologiya elmləri doktoru**